

Llibertat, protectorat, sobirania. Els aranesos i la Corona d'Aragó (1104-1283)

PERE BENITO I MONCLÚS¹
Universitat de Lleida

Qui [homines in Aran] adhuc, heu proh dolor!, sunt sine domino.
Fragmentum historicum del cartulari d'Alaó, f. 103v-104r²

Reconstruir les relacions entre els aranesos i els sobirans de la Corona d'Aragó abans de la invasió francesa de 1283 implica de manera ineludible retornar a *Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica. La lucha por el Valle de Arán (siglos XIII-XIV)*, de Joan Reglà i Campistol.³ Sis dècades després de la seva publicació, la tesi amb què el jove Reglà es doctorà a la Universitat de Barcelona l'any 1948⁴ continua essent l'obra de referència i obligada consulta per a tots els qui vulguin apropar-se a la història de l'Aran i de les seves relacions amb els poders veïns abans del Tractat de Poissy de 1313.

A les acaballes de la guerra europea, just després de l'intent fracassat d'ocupació militar de la Vall d'Aran per part dels maquis amb la col·laboració aliada, Reglà es formulava algunes qüestions especialment sensibles que avui, de resultes del debat sobiranista català, han recobrat actualitat: quan, com i per què una vall atlàntica separada de la península Ibèrica pel Pirineu axial, i connectada amb la planura llenguadociana a través del curs de la Garona, passà a formar part de la Corona d'Aragó, trencant els seus lligams amb l'antic comtat de Comenge, amb el qual havia format una unitat en època romana (la *Convenarum* i la *Conсорannorum*) i

1. Professor agregat del Departament d'Història, Facultat de Lletres, Universitat de Lleida. ORCID ID: 0000-0002-4292-7512. Adreça per a correspondència: pere.benito@historia.udl.cat.

2. Manuel SERRANO Y SANZ, *Noticias y documentos históricos del condado de Ribagorza hasta la muerte de Sancho Garcés III (año 1035)*, Madrid, Junta para la Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas, Centro de Estudios Históricos, 1912, p. 58.

3. Juan REGLÁ CAMPISTOL, *Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica: La lucha por el Valle de Arán (siglos XIII-XIV)*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Escuela de Estudios Medievales, 1951.

4. Realitzada sota la direcció de Felipe Mateu Llopis i amb el títol de *El valle de Arán hasta la muerte de Jaime II*.

amb el qual compartia llengua i cultura? Quin fou el paper dels aranesos en aquest audaç desafiament al determinisme geogràfic? Fou la seva vinculació a la Corona d'Aragó resultat de la seva lliure decisió o d'una imposició forçada? I fins a quin punt la pertinença a la Corona d'Aragó condicionà la identitat política dels aranesos?

Per a donar-hi una resposta sòlida i rigorosa, allunyada de pressupòsits ideològics, Reglà es recolzà sobre una àmplia base heurística constituïda principalment per la documentació aportada en el plet que, entre 1295 i 1313, enfrontà Jaume II el Just i Felip IV el Bell per la possessió de la Vall, un llarg procés que obligà els aranesos a pronunciar-se sobre la seva identitat i adscripció política i territorial.

De manera succinta, la seva tesi és la següent. Al segle x la Vall d'Aran estava completament integrada dins del comtat de Comenge. Entre el segle xi i la primera meitat del segle xii la seva situació política és extremament confusa. A principis del segle xi, oscil·là entre Comenge i Ribagorça. Segons el *Fragmentum historicum* del cartulari d'Alaó, el comte Guillem Isarn de Ribagorça morí (entre 1011 i 1017) lluitant contra els aranesos mentre intentava apoderar-se de la Vall, que el seu pare, el seu avi, el comte Ramon, i el bisbe Ató ja havien posseït anteriorment.⁵ Després, fins ben entrada la segona meitat del xii, l'Aran fou disputat entre els reis d'Aragó, que hi exerciren el seu domini a través de la Ribagorça, els comtes de Comenge i els de Pallars. Tot i així, els aranesos visqueren de manera quasi independent movent-se entre els interessos antagonics dels poders veïns.⁶

De sobte, però, amb Alfons el Cast, tot s'aclareix. En una data indeterminada anterior a 1175, els aranesos, reunits al monestir ribagorçà de Sant Andreu de Barravés,⁷ subscrigueren amb el rei un document pel qual aquest els prenia sota la seva guarda a canvi del lliurament al tresor reial d'un cens anual d'un sester de

5. Manuel SERRANO Y SANZ, *Noticias y documentos históricos del condado de Ribagorza*, p. 391. Sobre la discussió de la data del magnicidi, recollida pel *Fragmentum historicum ex chartulario Alaonis*, vegeu Ferran VALLS TABERNER, «Els orígens dels comtats de Pallars i Ribagorça», *Estudis Universitaris Catalans* (Barcelona), ix (1915-1916), p. 22-23.

6. Juan REGLÀ, «El Valle de Arán y la expansión ultrapirenaica de la Corona de Aragón», *Ilerda*, x-xi (1948), p. 37-39; *Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica*, p. 36.

7. Aquest monestir desaparegut ha estat ubicat en el que avui es coneix com la Casa d'Arro, prop de la confluència dels rius Noguera Ribagorçana, Baliera i Tor. Era una etapa del camí que comunicava més directament l'Aran amb Aragó i Catalunya, ja que, encara que els congostos d'Escales i Corsà eren més perillosos que els del Pallaresa, la distància era molt més curta. La vall de Barravés fou, per aquest motiu, la via d'accés a l'Aran preferida pels monarques aragonesos; Pere I i Alfons el Bataller l'empraren en les seves incursions i Jaume I en el seu viatge a la Vall el 1265. D'altra banda, Alfons el Cast construí l'hospital de Sant Nicolau dels Pontells, a l'altra banda del port de Viella, on la Noguera Ribagorçana comença a obrir-se a través de la vall de Barravés, per tal de donar aixopluc als vianants que travessaven aquest pas, sobretot els mesos d'hivern. Josep LLADONOSA, *Invasions i intents d'integració de la Vall d'Aran a França*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1967, p. 10; Manuel IGLESIAS COSTA, *Historia del condado de Ribagorza*, Osca, Diputació de Huesca, Instituto de Estudios Altoaragoneses, 2001, p. 219.

forment per cada casa, cens que posteriorment seria conegut a la Vall amb el nom de *eth galin reiau*.⁸ Aquest conveni, avui perdut, fou un dels actes aportats pels procuradors del rei d'Aragó a les negociacions de Viella de 1312 per tal de demostrar que la Vall d'Aran pertanyia al rei d'Aragó i no al rei de França.⁹ Els testimonis que intervingueren en les negociacions de 1312 asseguraren que la sobirania d'Aragó a la Vall d'Aran derivava de l'empara reial, i afegiren que els aranesos d'antuvi volien ésser lliures i independents, però constantment eren vexats pels comtes de Comenge; per això, acudiren al rei d'Aragó i li pregaren que prenguéssin la Vall i els seus homes sota la seva empara («rogandum eum quod dictam vallem et homines dicte vallis reciperet in emparantia»).¹⁰

En acollir els aranesos sota la seva protecció, el rei adquirí de fet el domini de la Vall, que emprà per a les seves finalitats ulteriors. Per la seva situació estratègica als Pirineus centrals, l'Aran esdevingué la marca ofensiva a través de la qual Alfons el Cast estengué i afirmà el seu poder sobre la Bigorra, Comenge i el Bearn, i Pere el Catòlic intentà restaurar la unitat de l'antiga *Convenarum* i *Consorannorum* dins d'un pla més ambiciós d'unificació dels seus dominis occitans. Després del Tractat de Corbeil de 1258, la Vall d'Aran romangué dins la Corona d'Aragó com una marca defensiva, geogràfica i econòmicament connectada amb les possessions abandonades, una situació que —afegeix Reglà— «exigia [als aranesos] heroisme i sacrifici, perquè durant la meitat de l'any la neu s'interposa entre la Vall i la resta de la Corona d'Aragó».¹¹

Per a Reglà no hi havia dubte: l'empara reial de vers 1175 acreditava la lliure decisió dels aranesos de formar part de la Corona d'Aragó i deslliurar-se del domini opressor dels comtes de Comenge, cobejosos d'imposar el seu règim senyorial sobre la Vall. La sobirania del casal d'Aragó sobre l'Aran derivava d'aquest acte lliurement subscript pels aranesos,¹² un conveni entre iguals, elevat a la categoria de tractat —el Tractat d'Emparança—, sobre el qual els reis bastirien l'edifici imperial als Pirineus centrals. L'elecció dels aranesos tancava un període obscur de la història política de la Vall i n'obria un altre en el qual la Vall ocuparia un lloc central en el joc de la política ultrapirinenca de la Corona d'Aragó.

8. El *galin* o sester reial, esmentat en la confirmació que el lloctinent del rei de Mallorca, Arnau de Sant Marçal, féu dels usos i costums de la Vall l'any 1298 i a la «Querimònia» de 1313, fou percebut fins al segle XIX i equivalia a 10,5 litres de gra. Sobre aquest tribut, vegeu M. Àngels SANLLEHY I SABI, *Comunitats, veïns i arrendataris a la Val d'Aran (s. XVII-XVIII)*, Tremp, Garsineu, 2007, vol. 1, p. 370-373, vol. 2, p. 315.

9. Arxiu de la Corona d'Aragó (= ACA), Cancelleria, processos, núm. 66, f. 3r. Juan REGLÁ, *Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica*, vol. I, p. 38, vol. II, p. 206, doc. 120.

10. ACA, Cancelleria, processos, núm. 64, f. 7 i 63.

11. Juan REGLÁ, «El Valle de Arán y la expansión ultrapirenaica de la Corona de Aragón», p. 48.

12. Josep LLADONOSA, *Invasions*, p. 9-10.

Sense apartar-se substancialment de la interpretació de Reglà, la historiografia aranesa forjaria un discurs en el qual la vinculació directa de l'Aran amb la Corona, independent tant de Catalunya com d'Aragó, derivava d'un pacte pel qual els aranesos, *motu proprio*, reconeixien la sobirania dels reis d'Aragó, i aquests, en contrapartida, es comprometien a respectar l'organització col·lectiva de la Vall i la possessió de les aigües, boscos i prats i de la propietat comunal dels seus habitants. La dependència directa dels monarques permetria, a més, als habitants de la Vall eludir la dominació i el règim feudal, representats pels poders veïns.¹³ El Tractat d'Emparança i la Querimònia de 1313, expressió particular del pactisme aranès, esdevenien la clau de volta d'un sistema basat en la comunitat de la Vall d'Aran.¹⁴

LES EMPARES DELS ARANESOS: QUAN I PER QUÈ?

Sota la influència del seu primer mestre, Jaume Vicens i Vives, Reglà reorientà la seva recerca cap a la història social i econòmica del període modern i, sense abandonar completament els segles medievals, ja no retornà a la història de la Vall d'Aran.¹⁵ Deixava així aparcats alguns dels punts foscos que plantejava la pedra angular de la seva tesi: el Tractat d'Emparança.

El primer d'aquests era la datació de l'acte. Reglà creia que el document havia estat subscrit poc abans del pas per la Vall de l'expedició que Alfons I dirigí contra Tolosa de Llenguadoc el setembre-octubre de 1175.¹⁶ Després d'ell, tota la historiografia adoptaria aquesta datació sense qüestionar-la. El segon, derivat de l'anterior, eren els motius que havien portat els aranesos a sol·licitar la protecció del rei d'Aragó, contra qui s'adreçava l'empara reial i en quin context havia estat signada.

13. Xavier ROIGÉ VENTURA, «Identidad, frontera y turismo en el Valle de Arán», a Joan FRIGOLÉ i Xavier ROIGÉ (coord.), *Globalización y localidad: Perspectiva etnográfica*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, Departament d'Antropologia Cultural i Història d'Amèrica i Àfrica, 2006, p. 40-41.

14. Blanca BOIX SIN, *Arties, una vila aranesa a l'Antic Règim*, Lleida, Universitat de Lleida, 2007, p. 95.

15. Ernest BELENGUER I CEBRIÀ, «Joan Reglà, medievalista. Una síntesis actualizada de los territorios catalano-aragoneses en la Baja Edad Media», *Estudis: Revista de Historia Moderna*, 24 (1998), p. 10.

16. Sobre aquesta expedició, vegeu: Agustí ALTISENT, «Poblet, Bernat d'Anglesola i dues expedicions militars d'Alfons el Cast», *Miscellanea Populetana*, Poblet, Abadia de Poblet, 1966, p. 175-178; Agustí ALTISENT, «À propos de l'expédition d'Alphonse le Chaste à Toulouse en 1175», *Annales du Midi*, 79 (1967), p. 429-436; Pere BENITO I MONCLÚS, «L'expansió territorial ultrapirinenca de Barcelona i de la Corona d'Aragó: guerra, política i diplomàcia (1067-1213)», a Manuel RIU I RIU i Maria Teresa FERRER I MALLOL (dir.), *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l'edat mitjana*, vol. 1.1, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2009, p. 57; Pere BENITO I MONCLÚS, «La expedició catalano-aragonesa contra Tolosa y la anejió de Niza y Forcauquier (1175-1177): un antes y un después en el curso de la Gran Guerra Occitana», *Imago Temporis: Medium Aevum* (en premsa).

Val a dir que no s'ha conservat ni l'original ni una còpia íntegra del document que els aranesos descrigueren com una empara o guarda concedida pel rei a canvi del pagament d'un cens anual en forment per cada casa. El registre 65 del procés sobre l'Aran, on es copià tota la documentació aportada a les negociacions de Viella de 1312, diu que per a provar que els homes de la Vall, com a súbdits i vassalls del rei d'Aragó, havien de tributar cada any un sester de forment per cada casa en senyal de reconeixement de domini i possessió —fixem-nos que aquí no es parla d'empara ni de protecció reial—, el procurador de Jaume II presentà un quadern escrit amb lletra antiga, malmès a la part superior en tots els seus fulls, que contenia la còpia del conveni. Aquest cartulari, localitzat entre els llibres de l'església de Santa Maria de Mijaran, fou lliurat pel clergue de l'església, Guillem de Santa Maria, al procurador reial Bernat de Torre i posteriorment recuperat.

Els escrivans del procurador no transcrivieren, però, el document íntegre, sinó únicament la part del protocol que inclou la invocació i la fórmula introductòria típica dels pactes feudals redactats a la cancelleria aragonesa als segles XI-XII:

Sub Christi nomine eius divina clementia. Hec est carta de convenientia quod fecit rex cum illos homines de Aran in Sancto Andres de Barraves, ut in unoquoque anno donet ei unaquaque casa de Aran uno sestero de formento.

La invocació *Sub Christi nomine eius divina clementia*, desconeguda a l'època de Pere I d'Aragó,¹⁷ és una fórmula emprada en els documents de la cancelleria aragonesa d'Alfons el Bataller, Ramir II i Ramon Berenguer IV,¹⁸ que, amb escasses variants, perviu durant el regnat d'Alfons el Cast,¹⁹ per a caure en desús a l'època de Pere el Catòlic.²⁰ Aquesta fórmula admetria una datació àmplia del document, entre 1106 i 1190.

Pel que fa a la natura del pacte subscrit entre el rei i els homes d'Aran, la informació del protocol avala les declaracions dels aranesos en el procés de 1312. Es

17. Antonio UBIETO ARTETA, *Colección diplomática de Pedro I de Aragón y de Navarra*, Saragossa, CSIC, 1951.

18. José Ángel LEMA PUEYO, *Colección diplomática de Alfonso I de Aragón y Pamplona (1104-1134)*, Sant Sebastià, Eusko Ikaskuntza, 1990; Antonio UBIETO ARTETA, *Documentos de Ramiro II de Aragón*, Saragossa, Anubar, 1988; José M.ª LACARRA (ed.), *Documentos para el estudio de la reconquista y repoblación del valle del Ebro*, Saragossa, Anubar, 1982-1985, «Textos Medievales», 62-63; María Luisa LEDESMA RUBIO, *Cartas de población del Reino de Aragón en los siglos medievales*, Saragossa, CSIC, Institución Fernando el Católico, 1991; Ignasi BAIGES, Gaspar FELIU i Josep M. SALRACH (dir.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, Barcelona, Fundació Noguera, 2010.

19. Ana Isabel SÁNCHEZ CASABÓN, *Alfonso II Rey de Aragón, Conde de Barcelona y Marqués de Provenza: Documentos (1162-1196)*, Saragossa, CSIC, Institución Fernando el Católico, 1995.

20. Martín ALVIRA CABRER, *Pedro el Católico, rey de Aragón y conde de Barcelona (1196-1213): Documentos, testimonios y memoria histórica*, Saragossa, CSIC, Institución Fernando el Católico, 2010.

tractaria versemblantment d'un conveni d'empara pel qual, a canvi de la protecció, els aranesos es comprometien a tributar al tresor reial un cens anual d'un sester de forment per casa.

Els convenis pels quals propietaris lliures, monestirs i comunitats d'habitants es posaven sota la protecció del rei o d'un comte sobirà no foren excepcionals a la Catalunya del segle XII. Al comtat de Barcelona, la guarda i batllia del comte rei conegué el moment de màxima esplendor entre 1151 i 1194 quan Ramon Berenguer IV i Alfons el Cast —i els ordes militars, seguint el seu exemple— acolliren sota la seva protecció nombrosos pagesos aloers, monestirs i homes propis de monestirs, especialment aquells que havien estat víctimes de les violències i les extorsions de senyors i castlans. Els contractes de guarda i batllia amb Alfons el Cast proliferaren durant la dècada de 1170, entorn de la pau de Fondarella.²¹

Tot i així, existeixen precedents fora de l'àmbit del comtat de Barcelona que assenyalen un ús anterior de la protecció institucional, no relacionat amb les violències senyorials contra la pagesia i els monestirs, sinó amb la voluntat dels comtes sobirans d'estendre i exercir el seu protectorat sobre la població lliure habitant en enclavaments i territoris de frontera que estaven en disputa. En el decurs de les guerres que enfrontaren els comtes de Pallars Sobirà Artau I (1049-1081) i Artau II (1081-1124) amb Ramon IV (1047-1098) i Pere Ramon de Pallars Jussà (1098-1112), aquests darrers acolliren sota la seva batllia i protecció alguns propietaris aloers de castells o habitants de viles a canvi del pagament anual d'un cens en espècie, equivalent a una alberga o *receptum*.²² En un altre context bèl·lic, l'any 1133 Jofre Gausbert de Peralada i els seus germans, enfrontats als comtes d'Empúries, posaren la vila de Peralada sota la defensa i batllia de Ramon Berenguer IV.²³

Fins a mitjan segle XII, aquests contractes col·lectius d'empara adoptaren la forma de la convenença feudal, és a dir, d'un conveni en el qual les parts aparentaven actuar de manera lliure i en un pla d'igualtat.²⁴ Eren en teoria revocables, si bé la fixació del pagament d'un cens anual sobre cadascuna de les cases no era innocent i, amb el temps, contribuiria a perpetuar i a desnaturalitzar la relació contractual original. Això almenys és el que s'esdevingué amb molts dels contractes de guarda i batllia contrets amb els comtes de Barcelona i el que s'esdevindria amb l'empara reial que els aranesos signaren amb el rei d'Aragó.²⁵

21. Pere BENITO I MONCLÚS, *Senyoria de la terra i tinença pagesa al comtat de Barcelona (segles XI-XIII)*, Barcelona, CSIC, 2003, p. 549-557.

22. Adam J. KOSTO, *Making agreements in medieval Catalonia: Power, order, and the written word, 1000-1200*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, p. 95-96.

23. Miquel GOLOBARDES VILA, *Els remences dins el quadre de la pagesia catalana fins al segle XV*, vol. II, Peralada, Biblioteca Palau de Peralada, 1970, doc. IV, p. 10-11.

24. Adam J. KOSTO, *Making agreements in medieval Catalonia*, p. 95-96.

25. Pere BENITO I MONCLÚS, *Senyoria de la terra*, p. 578-584.

Els documents d'empara no són una extravagància dins la convulsa història de l'Aran i, en general, dels comtats pirinencs, situats al mig de forces centrípetes en el curs de la llarga guerra secular que enfrontà els comtes de Barcelona i de Tolosa. Als interrogatoris de 1312 els aranesos recordaren haver signat, a més de l'empara reial, altres acords amb els comtes de Pallars Sobirà i Comenge a fi d'assegurar-se puntualment la protecció i el lliure comerç de la Vall a canvi de certs pagaments.²⁶

En efecte, en una data indeterminada de la primera meitat del segle XII els homes d'Aran subscrigueren amb el comte Artau (III) de Pallars Sobirà un conveni d'empara per a protegir-se del comte Bernat (I) de Comenge. Els aranesos, cavallers i homes de peu, des de Canejan fins a Bagergue, es feren homes fidels del comte de Pallars i es comprometeren a donar menjar a ell i als seus homes, a seguir-lo i a defensar-lo de tothom *sine de ipso rege de Aragon*, i de manera especial del comte Bernat de Comenge, amb qui es comprometien a no signar plet, ni pau ni treva sense el seu consentiment.²⁷

L'excepció *sine de ipso rege de Aragon* assenyalava l'existència d'una aliança superior amb el rei d'Aragó o un reconeixement de senyoria dels reis d'Aragó sobre la Vall. Era, en qualsevol cas, l'expressió d'un vincle entre els aranesos i el poder reial que calia preservar i ho fou de manera expressa.

El conveni d'empara dels aranesos amb Artau de Pallars planteja també el problema de la datació, malgrat haver-se conservat, en aquest cas, el text original, un document no datat de gran interès lingüístic pel fet de contenir fragments en aranès. La pretensió dels Comenge sobre la Vall era antiga però el seu intervencionisme en els afers peninsulars augmentà sensiblement després de la crisi successòria aragonesa de 1134 precisament amb relació a la qüestió aranesa. L'hivern d'aquest any Bernat I de Comenge, juntament amb els comtes de Tolosa, Foix, Urgell, Pallars i Guillem de Montpeller, intervingué a Saragossa com a mediador entre Alfons VII de Castella i Ramir II, i el 26 de maig assistí a Lleó a la coronació del primer com a emperador,²⁸ segons Charles Higounet, per a entaular amb ell una negociació sobre la Vall d'Aran.²⁹

26. Blanca BOIX, *Arties, una vila aranesa a l'Antic Règim*, p. 74, n. 106; Maria Pau GÓMEZ FERRER, «Era Val d'Aran e es sòns privilegis», *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, 2006-2007, p. 130.

27. «Hec est conveniència que facit Artallus comes ad ipsos homines de Aran, *che-ls antpar et ch-els valla del comte Bernard de Comenge* et de tots homines de suo directo sine ipso rege de Aragon, *si li omens d'Aran li-o tenen*, sicut superius scripum est, per bonam fidem sine ullo malo ingenio. Valeat Deus» (Arxiu Ducal de Medinaceli, secció Pallars, lligall 1, doc. 14).

28. Claude DEVIC i Joseph VAISSETE, *Histoire Générale de Languedoc*, vol. III, Tolosa de Llenguadoc, Privat, 1872-1904, p. 694-696 i 702.

29. Charles HIGOUNET, *Le comté de Comminges: De ses origines à son annexion à la Couronne*, vol. I, Tolosa de Llenguadoc i París, Edouard Privat i Marcel Didier, 1949, p. 43-44; Charles HIGOUNET, «Comté et maison de Comminges entre France et Aragon au Moyen Âge», *Bulletin Hispanique*, vol. 49, núm. 3-4 (1947), p. 314.

Més decisiva sembla que va ser la trobada que l'any 1143 tingué amb Ramon Berenguer IV, moguda per la mateixa pretensió d'annexionar la Vall als seus dominis. El 27 de novembre d'aquest any Bernat I assistí a Girona a l'assemblea en la qual el comte de Barcelona constituí sota la direcció de l'orde del Temple una nova milícia per a combatre els musulmans.³⁰ Poc després, l'1 de gener de 1145 Bernat de Comenge s'intitulava *nobilisimo comite dominante in terra Convenarum, in Saves, in Couserans et in Aranno*.³¹

Fou probablement al voltant d'aquesta data que els aranesos s'adreçaren al comte Artau III de Pallars Sobirà perquè els protegís de les pretensions dels Comenge. Els homes de l'Aran escolliren com a protector un comte veí i no el comte de Barcelona, que des de 1137 actuava com a príncep d'Aragó, possiblement perquè Ramon Berenguer IV, ocupat en les guerres i revoltes de Provença i Llenguadoc i en la conquesta de Lleida i Tortosa, no estava en condicions de defensar-los, o potser també perquè, després de la diplomàcia desplegada per Bernat I de Comenge d'ençà 1134, no hi estava interessat.

En qualsevol cas, vers 1145 els aranesos reconeixien i preservaven un vincle superior amb el rei d'Aragó, derivat bé d'un reconeixement de la sobirania o senyoria eminent dels monarques aragonesos sobre la Vall, bé d'un protectorat establert anteriorment per aquests.

ELS REIS D'ARAGÓ A LA VALL D'ARAN

Les relacions entre els aranesos i els reis d'Aragó eren evidentment anteriors al conveni d'empara signat amb Artau III de Pallars vers 1145 i podem assenyalar almenys tres contextos en què la presència física dels monarques a la Vall podia haver propiciat l'encontre amb les elits dirigents del territori i la formalització d'un pacte que donés origen a un vincle especial entre l'Aran i la Corona. Tots tres corresponen, presumiblement, a campanyes militars que Pere I d'Aragó i Alfons el Bataller dirigiren cap a terres ultrapirinenques. L'elecció de la Vall com a lloc de pas de l'exèrcit reial no obeïa només a motius geoestratègics, ja que hi havia altres passos possibles per a creuar els Pirineus,³² sinó també a la voluntat deliberada del rei de fer valer la seva sobirania sobre el territori. De fet, la manifestació de la so-

30. Charles HIGOUNET, *Le comté de Comminges*, vol. 1, p. 44.

31. Archives Départementales de Haute-Garonne, H, Malte, Toulouse, I, 1. M. Antoine DU BOURG, *Histoire du Grand-Prieuré de Toulouse et de diverses possessions de l'ordre de Saint-Jean de Jérusalem dans le sud-ouest de la France*, Tolosa de Llenguadoc, Louis Sistac i Joseph Boubée, 1883, doc. 52.

32. Vegeu, per exemple, els itineraris seguits per Pere el Catòlic i la seva comitiva en el darrer any del seu regnat: Martín ALVIRA CABRER, «Itinerarios entre batallas. Los desplazamientos de Pedro el Católico, rey de Aragón y conde de Barcelona, de julio de 1212 a septiembre de 1213», *De Medio Aevo*, núm. 2, vol. 1 (2013), p. 1-42.

birania dels reis d'Aragó a l'Aran és inseparable de l'ús que, en moments diferents, Pere I, Alfons el Bataller i Alfons el Cast, i possiblement també Ramon Berenguer IV, feren de la Vall com a corredor estratègic en les campanyes que dirigien a Aquitània i al Llenguadoc.

El primer és l'estiu de 1104 quan per motius no ben dilucidats, presumiblement relacionats amb una campanya militar en terres del vescomte Gastó de Bearn, Pere I d'Aragó es trobava a l'Aran, on, segons el *Fragmentum historicum* d'Alaó, morí.³³ Aquest extrem és, però, desmentit per un acte privat copiat al cartulari de Sant Serni de Tolosa que situa la seva mort «ultra portos in terra Gastonis»,³⁴ on segons Antonio Ubieto s'hauria traslladat amb el seu exèrcit.³⁵ La hipòtesi que el viatge tenia una finalitat bèl·lica és confirmada per un document posterior.³⁶

Al seu successor, Alfons el Bataller, l'estiu de 1108 se li presenta una nova oportunitat per intervenir a la Vall i fer-hi palesa la seva sobirania. L'any 1107 el vescomte Bernat Ató IV de Carcassona és foragitat dels seus dominis per una revolta urbana, instigada presumptament per agents catalans al servei de Ramon Berenguer III. Bernat Ató desplega aleshores una intensa activitat diplomàtica amb l'objectiu de constituir una lliga per a fer front a una eventual intervenció militar de Ramon Berenguer III al Llenguadoc. Aquest, l'1 d'octubre de 1107, reacciona amb el casament de la seva filla Ximena amb el comte Bernat III de Besalú, que cedeix al seu sogre els comtats de Besalú, Ripollès, Vallespir, Fenolleda i Perapertusa, en cas de morir sense descendència de la seva futura muller, prestant-li homenatge pel comtat de Besalú.³⁷

En aquest context, el maig de 1108, a Barbastre, el comte Bertran de Tolosa, protector i aliat de Bernat Ató IV, signa una sorprenent aliança amb el rei d'Aragó, per la qual li concedeix la ciutat i el comtat de Rodés, Narbona i el Narbonès, Besiers amb el seu comtat i Agde amb l'Agadès. A més, es compromet que, «si Déu li dona Tolosa», la concedirà al rei d'Aragó juntament amb el seu comtat, la ciutat de Càors i el Carcí, Albi i l'Albigès, Carcassona i el Carcassès, i tota l'honor del comte de Foix que li pertany com a comte de Tolosa, dominis que Bertran reté en feu amb el compromís de donar-ne la potestat al monarca aragonès quan li sigui requerida.

33. Manuel SERRANO Y SANZ, *Noticias y documentos históricos*, p. 58.

34. Célestin DOUAIS, *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Serni de Toulouse*, París, Alphonse Picard i Edouard Privat, 1887, p. 328, núm. 464.

35. Antonio UBIETO ARTETA, *Colección diplomática de Pedro I de Aragón y de Navarra*, p. 124-125.

36. «rege Anfusso, filio Sancii Ranimiri regis, in Aragon et in Pampilona et in Ripacurcia, quando primitius fuit post mortem de suo germano in illa hoste.» (Archivo Histórico Nacional, Serós, 12 R).

37. ACA, Cancelleria, pergamins de Ramon Berenguer III, núm. 103, 104, 105 i 106. Ignasi BAIGES, Gaspar FELIU i Josep M. SALRACH (dir.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, vol. II, p. 673-679, doc. 370-373.

Tot seguit, en presència dels comtes Hug de Rodés i Pere Ramon de Pallars Jussà, presta homenatge a Alfons el Bataller i es reconeix home seu.³⁸

Poc després el vescomte Bernat Ató IV s'adhereix a la lliga cedint a Alfons el Bataller la ciutat i el comtat de Rasès en alou, per a rebre-la d'ell immediatament en feu. El vescomte de Besiers es converteix així en valedor del Bataller «contra totos homines de sub coelo, excepto illo comite de Tolosa et de Rodens».³⁹ En els acords de pacificació de 1112 Bernat Ató es reconeixerà vassall de Ramon Berenguer III per Carcassona, en poder del comte de Tolosa, especificant que el castell i el comtat de Rasès també s'inclouen en el vassallatge si el comte de Barcelona pogués aconseguir-ne la cessió d'Alfons el Bataller.⁴⁰

Ignorem els motius que l'estiu de 1108 portaren el comte Bertran, abans de marxar cap a Terra Santa,⁴¹ a encomanar a Alfons el Bataller la recuperació de tots els seus dominis, renunciant-ne a la sobirania i esdevenint per aquells feudatari del rei d'Aragó. Salvades les distàncies, el document recorda a la perfecció els juraments de Tolosa de gener de 1213, poc abans de la batalla de Muret, quan un altre comte de Tolosa, Ramon VI, cedí la sobirania sobre la ciutat i el comtat a Pere el Catòlic.⁴² En qualsevol cas, l'elecció del Bataller com a protector, poc abans del seu casament amb Urraca, no era sorprenent. Al capdavant d'un dels exèrcits més poderosos de la Península, Alfons I d'Aragó era l'únic mandatari capaç de restablir l'autoritat comtal al Llenguadoc, sufocar les revoltes urbanes i fer front a Ramon Berenguer III.

En compliment de la seva missió, Alfons el Bataller intervingué al Llenguadoc, on s'emparà del comtat de Rasès, que l'any 1112 encara estava en poder seu, com recorda el reconeixement de vassallatge que Bernat Ató féu al comte Ramon Berenguer III per Carcassona. Per a socórrer els seus aliats, el rei passà amb el seu

38. ACA, Cancelleria, pergamins de Ramon Berenguer II, núm. 29; Ignasi BAIGES, Gaspar FELIU i Josep M. SALRACH (dir.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, vol. II, p. 692-694, doc. 380; ACA, *Liber feudorum maior*, f. 1-2; Francesc Xavier MIQUEL ROSELL, *Liber feudorum maior*, vol. I, Barcelona, CSIC, 1945, p. 4-5, doc. 2 i 3. José Ángel LEMA PUEYO, *Colección diplomática de Alfonso I*, doc. 29 i 30.

39. ACA, *Liber feudorum maior*, f. 301; Montpeller, Société Archéologique de Montpeller, *Liber instrumentorum vicecomitalium* [ms. 10], f. 210r-v, doc. 541; Francesc Xavier MIQUEL ROSELL, *Liber feudorum maior*, vol. II, p. 324-325, doc. 841 i 842; José Ángel LEMA PUEYO, *Colección diplomática de Alfonso I*, doc. 55 i 56.

40. Pere BENITO I MONCLÚS, «L'expansió territorial ultrapirinenca...», p. 31-36.

41. Segons Albert d'Aish, el comte Bertran arribà a Tortosa el mes de març [1109] i reclamà els territoris que anteriorment havia posseït el seu germà: Albert d'ATISH (AIX), *Historia Hierosolymitana*, llibre XI, cap. IV, París, 1879, «Recueil des Historiens des Croisades: Historiens Occidentaux», vol. IV, p. 664.

42. Martín ALVIRA CABRER, *El Jueves de Muret: 12 de Septiembre de 1213*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2002, p. 174-176; Pere BENITO I MONCLÚS, «L'expansió territorial ultrapirinenca...», p. 127.

exèrcit per la Vall d'Aran i no desaprofità l'ocasió per a fer-hi valer la seva sobirania. En aquest sentit, no és casual que un mes després del conveni amb el comte de Tolosa, el juny de 1108, en un document particular Alfons I afirmi que regna «in Aragone et in Pampilona, in Suprarbi et in Ripacorza, in Paliars et in Aran»⁴³ i que un document de Sant Joan de la Pena de 1111 encara recordi la sobirania del rei fins al Pallars («usque in Palgares»)⁴⁴.

Novament serà una campanya militar el motiu que porti Alfons el Bataller a l'Aran dues dècades després. L'any 1130 el rei organitza un gran exèrcit per auxiliar els seus aliats de l'altre costat dels Pirineus, Gastó de Bearn i els comtes de Foix i Comenge, en guerra amb el duc Guillem X d'Aquitània, i expugnar Baiona, ciutat que serà sotmesa a un duríssim setge a partir del mes d'octubre. Abans, però, el rei es dirigeix, probablement acompanyat del seu exèrcit, cap a la Vall d'Aran.⁴⁵ L'1 de març assisteix a la cerimònia de consagració de l'església de Tolva, prop de Benavarri, juntament amb els bisbes de Barbastre-Roda, Tarragona i Vic.⁴⁶ Des d'allí es dirigeix cap a la Vall probablement després de fer una breu escala al seu feu de Baliera. El 13 de març, a Viella, ordena a tots els barons d'Aran, «meos fideles», que paguin al clergue Calvet de Santa Maria de Mijaran la desena part dels drets i rendes que li corresponen.⁴⁷

Reglà atribuï erròniament aquest document a Alfons el Cast datant-lo d'abans de 1175, però intuï una probable correlació cronològica entre la cessió d'una desena part de les rendes i drets reials a Santa Maria de Mijaran i el conveni d'empara dels aranesos amb el rei d'Aragó.⁴⁸ N'és l'indici principal el fet de trobar-se ambdós actes copiats al cartulari de Santa Maria de Mijaran, església on se celebraven les assemblees de la Vall. Segons aquesta hipòtesi, el conveni d'empara fou firmat pocs dies abans de l'estada d'Alfons el Bataller a Viella. Els aranesos s'haurien avançat i haurien anat a trobar el rei al monestir de Sant Andreu de Barravés per pregar-li que els acollís sota la seva empara per a protegir-los, segurament, dels comtes de Comenge. El rei accedí a la sol·licitud i els imposà, en contrapartida, un cens perpetu, el sester de forment o *galin reiau*, que es cobraria sobre totes les cases i que, en el futur, esdevindria un símbol de la sobirania dels reis d'Aragó sobre la Vall. La

43. Archivo Histórico Nacional, San Victorián, núm. 98; José M.ª LACARRA, *Documentos para el estudio de la reconquista y repoblación del valle del Ebro*, p. 51-52, doc. 38.

44. Archivo Histórico Nacional, Clero, c. 711, núm. 9.

45. Pel que fa a l'itinerari seguit pel rei, vegeu José Àngel LEMA PUEYO, «El itinerario de Alfonso I El batallador (1104-1134)», *Historia. Instituciones. Documentos*, 24 (1997), p. 351.

46. Manuel IGLESIAS COSTA, *Historia del condado de Ribagorza*, p. 153.

47. ACA, Cancelleria, Informacions sobre la qüestió de la vall d'Aran, procés 65, f. 34v-35r; procés 66, f. 3r-v; José Àngel LEMA PUEYO, *Colección diplomática de Alfonso I*, doc. 225, que data el document de març de 1130.

48. Juan REGLÁ, *Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica*, vol. II, p. 205-206, doc. 119; Juan REGLÁ, «El valle de Arán y la expansión ultrapirenaica de la Corona de Aragón», p. 41.

cessió de la desena part de les rendes i drets reials a Santa Maria de Mijaran podria ser algun tipus de compensació pactada a Barravés. A més, a Viella Alfons el Cast nomenà un lloctinent (Arnau Guillem) que el representaria en endavant en el govern de la Vall.

No hi ha dubte, però, que el viatge d'Alfons el Bataller a la Vall d'Aran just abans de l'expedició de Baiona tenia també clara una motivació política. De retorn de la Vall, a Saidí, el mes d'agost de 1130 el rei concedí l'església de Santa Maria de Tolva a la catedral de Roda indicant expressament a l'escatocol que regnava a l'Aran.⁴⁹ El domini sobre l'Aran serà recordat en documents del Bataller fins poc abans de la seva mort, l'any 1134.⁵⁰

Un document aragonès del 8 d'octubre de 1157 presenta Ramon Berenguer IV com a regnant a l'Aran.⁵¹ Tenint en compte els precedents, és un indicatiu que el comte de Barcelona passà per la Vall d'Aran poc abans, potser conduint el seu exèrcit cap al Llenguadoc per auxiliar el seu feudatari, el vescomte Ramon Trencavell de Carcassona, en alguna de les guerres que menava contra el comte de Tolosa.⁵² Si fos certa aquesta hipòtesi, el comte de Barcelona hauria aprofitat novament una campanya militar per a fer acte de presència i manifestació de sobirania sobre la Vall.

LA VALL D'ARAN DINS DEL JOC DE LA POLÍTICA OCCITANA DELS PRIMERS COMTES REIS

En els tres casos esmentats —de manera evident el de Pere I l'any 1104 i el d'Alfons el Bataller el 1108—, el domini dels reis d'Aragó sobre l'Aran es manifesta en el decurs de campanyes militars que tenen com a objectiu els territoris ultrapirinencs i que utilitzen la Vall com a lloc de pas. Els reis aprofiten el pas de la seva host per l'Aran per a fer palès el seu domini sobre el territori i els seus habitants.

Des d'aquesta perspectiva, el que s'esdevingué l'any 1175 no és una excepció. Aquest any Alfons el Cast organitzà i dirigí personalment una gran expedició militar, integrada per catalans i aragonesos, que a finals de setembre o els primers dies d'octubre partí des d'Aragó en direcció a la Vall d'Aran amb l'objectiu d'assetjar Tolosa de Llenguadoc. El mes d'octubre, quan l'exèrcit ja es trobava a Savés, en terra de Comenge, el rei Alfons féu donació de la Vall d'Aran al comte Cèntul II de

49. «Regnante Domino nostro Ihesu Christo in celo et in terra et sub eius imperio ego Adefonsus in Castella, in Pampilona et in Aragon, in Superarbi et in Ripacurcia, in Cesaraugusta, in Val de Aran et in Anab.» Juan Francisco YELA UTRILLA, *El cartulario de Roda*, Lleida, Imprenta Mariana, 1932, p. 30-31; José Ángel LEMA PUEYO, *Colección diplomática de Alfonso I*, doc. 229.

50. José M.ª LACARRA, *Documentos para el estudio de la reconquista y repoblación del valle del Ebro*, doc. 206 (18 maig 1131), 212 (març 1132), 231 i 232 (febrer 1134).

51. Archivo Histórico Nacional, còdex 499, p. 38, núm. 92. Citat per Antonio Ubieto Arteta a *Historia de Aragón*, I, *La formación territorial*, Saragossa, Anubar, 1981, p. 298.

52. Pere BENITO I MONCLÚS, «L'expansió territorial ultrapirinenca...», p. 57-58.

Bigorra, amb qui havia pactat el casament de la seva cosina Matel·la, vídua del vescomte Pere I de Bearn, amb la condició que ells i els seus successors fossin per sempre vassalls seus. Alfons I li cedia l'Aran en feu com un més dels seus dominis i esdevenia, per aquesta concessió, un estat vassall associat a la Bigorra, que, indirectament, entrava dins l'òrbita aragonesa i en endavant el comte de Bigorra i els seus successors serien obligats a prestar vassallatge al rei pels seus dominis.⁵³ Tot això s'esdevenia just després del pas de l'exèrcit reial per la Vall, fora ja dels seus límits i completament al marge de la voluntat dels seus habitants.

Posteriorment, el 1192 Alfons el Cast rescabala l'Aran cedint la Bigorra en feu vitalici al vescomte de Bearn, Gastó VI de Montcada, que s'havia de casar amb una cosina seva, la comtessa Peronella de Bigorra, filla de Bernat, comte de Comenge, i néta de Cèntul. El rei tingué cura d'exceptuar de la donació la Vall d'Aran, reservant-se-la per a ell i els seus successors i deixant ben clar que no pertanyia al comtat de Bigorra «cum constet predictam terram de Aran ad ipsum comitatum nihil omnino pertinere».⁵⁴

Reintegrat l'Aran a la Corona, Pere el Catòlic en reorganitzà l'administració a l'inici del seu regnat: l'octubre de 1196 renovà la concessió de la batllia de Garòs i de la seva encontrada, «segons el fur de Barcelona», a Portolà de Moga;⁵⁵ el juny de 1198, des del monestir de Sant Andreu de Barravés, ordenà als prohoms de la Vall que obeïssin el nou batlle reial, Martí,⁵⁶ i el març de 1199 enfranguí el capellà i els habitants de Santa Maria de Cap d'Aran del pagament d'usatges, lleudes i peatges.⁵⁷ Emperò, el setembre de 1201, trobant-se a Banhèras de Luishon, Pere I infeudà la Vall d'Aran amb tots els seus homes al comte Bernat IV de Comenge, que acabava de repudiar la filla de Guillem VIII de Montpeller, i aquell en reciprocitat el reconegué com a senyor per aquest territori i pel comtat de Comenge i li prestà jurament de fidelitat i homenatge.⁵⁸

53. Archives Départementales des Pyrénées Atlantiques, ms. E 368 (Cartulari de Bigorra), f. 10r-v; Xavier RAVIER (ed.), *Le cartulaire de Bigorre: XIe-XIIIe siècle*, Paris, CTHS, 2005, p. 45-46, doc. xxvi; Juan REGLÁ, *Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica*, vol. I, p. 38, i vol. II, p. 206, doc. 120; Manuel RIU I RIU i Maria Teresa FERRER I MALLOL (dir.), *Tractats i negociacions diplomàtiques...*, vol. 1.1, p. 377-378, doc. 92.

54. ACA, Cancelleria, pergamins d'Alfons I, núm. 636; Juan REGLÁ, *Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica*, vol. II, doc. 115; Manuel RIU I RIU i Maria Teresa FERRER I MALLOL (dir.), *Tractats i negociacions diplomàtiques...*, vol. 1.1, p. 434-436, doc. 132.

55. ACA, Cancelleria, Processos, núm. 89, reg. 63 bis, f. 1r; Martín ALVIRA CABRER, *Pedro el Católico*, p. 211-212, doc. 66.

56. ACA, Cancelleria, Processos, núm. 89, reg. 63 bis, f. 2r; Martín ALVIRA CABRER, *Pedro el Católico*, p. 306, doc. 157.

57. ACA, Cancelleria, Processos, núm. 89, reg. 63 bis, f. 1v; Martín ALVIRA CABRER, *Pedro el Católico*, p. 306, doc. 196.

58. ACA, Cancelleria, pergamins de Pere I, núm. 118. Manuel RIU I RIU i Maria Teresa FERRER I MALLOL (dir.), *Tractats i negociacions diplomàtiques...*, vol. 1.1, p. 452-453, doc. 141.

Com ja observà Miret i Sans fa més d'un segle, amb aquests actes queda palès que els reis del casal d'Aragó utilitzaren la Vall d'Aran com un jòquer en la seva política ultrapirinena; si el 1175 Alfons I havia aconseguit la submissió de la Bigorra cedint l'Aran al comte Cèntul i el 1192 recuperà la Vall fent donació de la Bigorra al vescomte de Bearn, el 1201 Pere el Catòlic cedia l'Aran per tal que el comte Bernat de Comenge repudiés Maria de Montpeller, condició necessària per a poder-s'hi casar i incorporar Montpeller als seus dominis.⁵⁹

Abans de 1220 els aranesos, descontents amb els de Comenge, es revoltaren i forçaren Jaume I a rescabalar la Vall i reintegrar-la a la Corona.⁶⁰ Aquest any consta que el rei concedí a Guillem de Viella la batllia d'un dels tres terçons de la Vall, des del riu de Garòs fins al riu d'Arròs.⁶¹ Posteriorment, el 1239, i segons les declaracions dels testimonis en les negociacions de Viella, els aranesos es negaren a reconèixer com a senyors els Entença, als quals Jaume I havia infeudat la Vall, i manifestaren que mai acceptarien ésser remoguts de la Corona d'Aragó, petició a la qual Jaume I accedí a canvi d'un subsidi d'11.000 sous de Morlàs en un document signat a Montpeller el mateix any.⁶²

Com és ben conegut, l'Aran no formà part dels territoris ultrapirinencs abandonats per Jaume I a favor de Lluís IX de França en el Tractat de Corbeil de 1258. Les concessions i confirmacions de batllies de 1259 acrediten l'interès i la preocupació de la Corona per mantenir sota control directe l'administració i el govern de la Vall.⁶³

El mes de juliol de 1265 Jaume I, en el seu viatge de Lleida a Perpinyà, visità la Vall i concedí als seus habitants un privilegi de lliure trànsit per totes les terres de la jurisdicció reial, un guiatge general a les seves persones, ramats i mercaderies i un privilegi d'ús de la moneda jaquesa, i ordenà al sobrejunter i als homes de la Ribagorça i del Pallars que admetessin els homes de la Vall dins la seva junta.⁶⁴ A canvi, obtingué una contribució extraordinària per a la guerra amb els sarraïns de 15.000 sous de Morlàs. Aquest sembla que fou el motiu principal del viatge ja que, segons les declaracions dels aranesos de 1312, la Vall podia denegar l'ajuda si

59. JOAQUÍN MIRET Y SANS, *La expansión y dominación catalana en los pueblos de la Galia meridional*, Barcelona, Hijos de Jaime Jepús, 1900, p. 47-48. Es tractava essencialment, segons Charles Higounet (*Le comté de Comminges*, vol. I, p. 84), d'una compensació a Bernat IV pel seu paper en l'afer de Montpeller.

60. Segons Reglà (*Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica*, vol. I, p. 44), la revolta es produí entre 1213 i 1220.

61. Juan REGLÁ, *Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica*, vol. I, p. 43, i vol. II, doc. 74.

62. Juan REGLÁ, *Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica*, vol. I, p. 46, i vol. II, doc. 122.

63. Ferran VALLS i TABERNER, *Privilegis i ordinacions de les valls pirinenques*, vol. 1: *Vall d'Aran*, Barcelona, Casa de la Caritat, 1915, p. XIV.

64. ACA, pergamins de Jaume I, núm. 1818; pergamins de Jaume II, núm. 1322; pergamins de Jaume I, núm. 1816; Ferran VALLS i TABERNER, *Privilegis i ordinacions*, p. 3-8, doc. I, II i III.

no fos que el rei anés personalment a la Vall i corregués el seu cavall de pelatge blanc groguenc (*bayardum suum*). Així, el 23 de juliol, a pres dels homes de la Vall i davant de la multitud congregada al mercadal de Viella, Jaume I corregué el seu cavall bai, «quia sic erat fieri assuetum per reges antecessores suos». Els elements simbòlics del pas del Conqueridor per la Vall no s'acaben aquí i els testimonis de 1312 recorden i descriuen amb tot luxe de detalls l'entrada triomfal de Jaume I a la Vall, passat el port de Viella, davant dels cinc-cents aranesos que hi eren congregats, i la pujada de l'estendard reial a la torre del castell de Les, on el representant reial proclamà la sobirania de Jaume I a crits d'«Aragó! Aragó! Aragó!».⁶⁵

ELS ARANESOS I LA CORONA D'ARAGÓ: RELECTURA D'UNES RELACIONS CANVIANTS

Des de principis del segle XII els reis aragonesos manifestaren la seva sobirania sobre la Vall d'Aran en el decurs de campanyes militars que dirigien cap a territoris ultrapirinenecs a través de la Ribagorça i de l'Aran. L'elecció de la Vall com a lloc de pas de l'exèrcit i del rei no obeïa només a motius geoestratègics, sinó també a la deliberada voluntat dels monarques de fer valer el seu poder i la seva sobirania sobre l'Aran i els seus habitants. Així s'esdevingué l'any 1104 durant la campanya de Pere I contra Gastó de Bearn, l'any 1108 amb l'expedició d'Alfons el Bataller al Llenguadoc, l'any 1130 poc abans de la campanya d'Alfons el Bataller a Baiona, hipotèticament abans de 1157 amb Ramon Berenguer IV i el 1175 durant l'expedició que Alfons el Cast dirigí contra Tolosa de Llenguadoc.

La sobirania reial sobre l'Aran es concretà i s'afermà el mes de març de 1130 quan Alfons el Bataller nomenà un representant o lloctinent permanent a la Vall i cedí una desena part de les seves rendes a l'església de Santa Maria de Mijaran. Fou probablement aleshores quan els aranesos, per a protegir-se de les pretensions dels Comenge, s'adreçaren al rei d'Aragó i li sol·licitaren que els acollís sota la seva empara a canvi del pagament d'un cens de forment per cada casa al tresor reial. Aquest conveni seria recordat pels testimonis de les declaracions de Viella de 1312 com l'origen del vincle especial entre l'Aran i la Corona, un vincle subscrit pels aranesos des de la llibertat i l'exercici de la plena independència. Indubtablement, el testimoni dels aranesos als interrogatoris de Viella de 1312 condicionà la visió que Joan Reglà i la historiografia aranesa posterior transmetria del «tractat d'emparança» com un abans i un després en la història de l'Aran.

Tanmateix, l'empara reial no tenia d'antuvi la significació que el rei o els mateixos aranesos podien atribuir-li l'any 1312. Originàriament es tractava simplement d'un conveni de protecció comú a l'època. La fallida de la protecció reial després de la crisi successòria aragonesa de 1134 motivà que cap al 1145 els aranesos

65. Juan REGLÀ, *Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica*, vol. I, p. 49-51.

s'apropessin a un poder veí, el comte Artau III de Pallars, per a protegir-se dels Comenge en absència del comte de Barcelona, preservant, això sí, l'aliança superior amb el rei d'Aragó en el conveni d'empara. D'altra banda, amb el pas del temps, el vincle nascut de l'empara reial, actualitzat anualment a través del pagament d'un cens per cada casa, es desnaturalitzà i esdevingué un fonament de la dominació de la Corona sobre l'Aran.

A partir de 1175, Alfons el Cast i Pere el Catòlic utilitzaren la Vall com a moneda de canvi en la seva política ultrapirinenca. Ho feren sens dubte contra el parer i la voluntat dels aranesos, malgrat que les decisions que prengueren fora de la Vall afectaven directament el futur polític dels habitants de la Vall. Així s'esdevingué quan l'any 1175, a Savés, en terra de Comenge, Alfons el Cast cedí la Vall en feu al comte Cèntul de Bigorra; quan l'any 1201, a Banhèras de Luishon, Pere el Catòlic infeudà l'Aran al comte Bernat IV de Comenge. Malgrat tot, els aranesos aconseguiren que el rei es fes enrere, rescabalés l'Aran dels Comenge i dels Entença i reintegrés la Vall a la seva jurisdicció.

Després de Muret i, sobretot, després de Corbeil, l'interès dels reis per mantenir l'Aran dins la Corona i les necessitats de subvenir a les seves campanyes militars coincidiren amb una voluntat de les elits dirigents de la Vall de romandre dins la jurisdicció reial inversament proporcional a l'animadversió que sentien cap als Comenge, els Entença i els Erill i els seus intents d'imposar el domini senyorial sobre l'Aran. Els aranesos es convertiren així en uns fermes aliats i defensors de la Corona i pactaren el rescabament de l'Aran, l'obtenció de privilegis i, finalment, el compromís de no-alienació de la jurisdicció reial, contra la concessió d'ajudes extraordinàries. L'entrada triomfal de Jaume I a Viella el 1265 significa, en aquest sentit, un punt d'inflexió en les relacions entre l'Aran i el poder reial.

Per als aranesos l'adhesió entusiasta a la Corona no era, però, incompatible amb els sentiments d'identitat diferenciada, de llibertat i plena sobirania, com palesen les declaracions dels testimonis de les negociacions de Viella de 1312 quan afirmen que els habitants de la Vall no eren ni aragonesos ni francesos, tot i formar part de la governació del rei d'Aragó, que els homes de la Vall feien el que els semblava («homines dicte vallis faciebant illud quod eis placebat») i que l'Aran no tenia altre senyor que Déu («Aran non tenebat dominum nisi Deum»).⁶⁶

66. Juan REGLÀ, *Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica*, vol. II, ap. II, doc. 105.